POVIJEST KAO MANIFESTACIJA DRUŠTVENIH POTREBA: DVOSMJERAN ODNOS DRUŠTVENOGA KOLEKTIVITETA I INDIVIDUALIZMA POVJESNIČARA

ZVONIMIR HERCEG*

UDK: 930.1

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
DOI 10.47960/2831-0322.2026.1.30.103

Sažetak

U ovome radu obrađena je tematika društvene uvjetovanosti povjesničara kao i ograničenja i usmjerenja u historiografskome radu koja proizlaze iz povjesničareve ukorijenjenosti u tijeku povijesti. Također, završni dio rada obrađuje individualne mogućnosti povjesničara u formiranju historiografske interpretacije koja utječe na oblikovanje društvenoga pamćenja. U radu se, oslanjanjem na relevantnu literaturu raznovrsne tematike, donosi pregled društveno-povijesne uvjetovanosti pojedinca i utjecaja takvih okolnosti na oblikovanje historiografske interpretacije. Nadalje, rad sadrži pregled tijeka znanstvenoga postupka formiranja povijesnih hipoteza te ograničenja i usmjerenja koja djeluju na individualno istraživanje povjesničara. U konačnici u radu su prikazane individualne mogućnosti povjesničara, koje se oslanjanjem na postulate objektivnosti specifične povijesnoj znanosti te osobnu intenciju istinitosti mogu djelomično „osloboditi“ društveno-povijesnih ograničenja te vlastitom historiografskom interpretacijom usmjeravati kolektivno pamćenje i društveno-povijesna kretanja. Osnovni je cilj rada naglašavanje mogućnosti povjesničara u oblikovanju kolektivne svijesti, a posredno i povijesnih kretanja, što historiografskoj profesiji pridaje dodatnu moralnu vrijednost i odgovornost.

Ključne riječi: povijest, historiografija, društveno biće, povijesno biće, metanarativ, kultura sjećanja, kolektivno pamćenje, dokumentirana činjeničnost.

* Zvonimir Herceg, asist., Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, zvonimir.herceg@ff.sum.ba

1. Čovjek – društveno i povijesno biće

Prema biološkoj klasifikaciji živih bića čovjek spada u carstvo životinja, red primata i porodicu velikih čovjekolikih majmuna, stoga komparativna zoološka i antropološka istraživanja uglavnom ljude uspoređuju s različitim vrstama majmuna. Rezultati takvih istraživanja već desetljećima pokazuju da su ispitane jedinke mladunčadi čimpanzi i orangutana ravnopravne ili čak superiorne ljudskoj djeci u različitim područjima inteligencije, kao što su snalaženje u prostoru, računanje i utvrđivanje kauzalnosti. Također, u japanskim komparativnim testovima inteligencije jedinke čimpanzi pokazale su bolje rezultate i od studenata, ispitanika u odrasloj dobi, i u testovima kratkoročnoga pamćenja i radne memorije. Međutim, u testovima inteligencije koji istražuju područje socijalnoga učenja rezultati ljudskih ispitanika daleko su viši od svih prikazanih rezultata ispitanih jedinki majmunskih vrsta.[104] Dakle, aspekt „društvene inteligencije" ključan je za diferencijaciju čovjeka od biološki srodnih životinjskih vrsta. Posebnost čovječanstva po tome pitanju nalazi se i u tome što ljudsko socijalno učenje nije ograničeno samo na suvremene pripadnike ljudske vrste, jer čovjek ima sposobnost učenja i od pojedinaca i društava iz prošlosti. Odnosno, čovjekovo socijalno učenje oslanja se i na sposobnost stjecanja i izgradnje kulturne, civilizacijske, povijesne i duhovne baštine. Superiornost čovječanstva nad ostalim vrstama životinjskoga carstva u dobroj mjeri posljedica je sposobnosti transgeneracijskoga pamćenja. Nastojeći pobiti dekonstrukcijske pokrete koji su težili apsolutnome raskidanju s tradicijom, Jose Ortega y Gasset ističe važnost transgeneracijskoga pamćenja za ljudsku vrstu nazivajući tu sposobnost čovjekovim unikatnim i ekskluzivnim „pravom na kontinutiet". Ortega to opisuje na sljedeći način:

> „jedina temeljita razlika između ljudske povijesti i »prirodne povijesti« jest, da ljudska povijest ne može nikada iznova početi (…) čimpanza i orangutan ne razlikuju se od čovjeka toliko, oštro rečeno, po inteligenciji, koliko po tome, što imadu daleko slabije sjećanje[105] od nas (…) njihov intelekt radi na temelju materijala stečenog minimalnim iskustvom. Isto tako, današnji je tigar jednak tigru prije šest hiljada godina, jer svaki tigar mora da započne svoje tigrovsko bivstvovanje, kao da prije njega nije nikad ni bilo tigra. Ali čovjek, zahvaljujući moći koju imade u tome što se može sjećati, gomila prošlost, svoju i svojih predaka, posjeduje je i njome

[104] Grafikoni s rezultatima navedenih istraživanja prikazani su u: Rutger Bregman, *Ljudski rod. Povijest čovječnosti*, prev. Svetlana Grubić Samardžija, Ljevak, Zagreb, 2020., str. 90-91, 108.

[105] Ovdje se pod pojmom sjećanje ne misli na kratkoročno pamćenje kakvo je navedeno u istraživanjima u gornjemu dijelu teksta, kojim se mjerila radna memorija čovjeka i životinja, nego o općenitoj civilizacijskoj baštini čovječanstva.

> se koristi. Čovjek nije nikada prvi čovjek, on može početi svoje življenje samo na određenoj razini nagomilane prošlosti.“[106]

Dakle, dok životinje u tijeku povijesnoga prostor-vremena pasivno traju, ne utječući na taj proces i ne podliježući promjenama pod utjecajem toga procesa, izuzev isključivo biološke adaptacije ili evolucije uvjetovane okolišnim čimbenicima, čovjek, s druge strane, u povijesti aktivno vremenuje. Čovjek je svjestan svoje povijesnosti, činjenice da je oblikovan prošlim nasljeđem čovječanstva i da svojim djelovanjem može oblikovati tekovine koje će utjecati na budućnost ljudstva. Povijesni tijek oblikuje čovjeka definiranjem civilizacijskoga mentaliteta u kojemu se čovjek rađa, a čovjek svojim povijesnim djelovanjem istovremeno oblikuje to isto povijesno kretanje, kako materijalno tako i ideološki, odnosno duhovno. U biti čovjeka nalazi se činjenica njegove ukorijenjenosti u povijesni proces. Dok su sva ostala živa bića samo pasivni objekti povijesnoga kretanja, čovjek je jedini aktivni subjekt povijesti, stoga se u biti čovjeka nalazi njegov povijesni subjektivitet.

Najraniji intelektualni povijesni izvori filozofsko-antropološke tematike ukazuju na svjesnost čovjeka o važnosti svoje specifične društvenosti, primjerice Aristotel čovjeka definira kao *zoon politikon*, „društvenu životinju“, biće određeno vlastitom društvenošću. Biće koje oblikuje zajednicu, ali je i na nju upućeno. Odnos čovjekova individualizma i njegove društvenosti dvosmjeran je i uzajaman. Čovjek je društveno biće, a pojedinac bez zajednice nije samodostatan i ne može opstati.[107] Također, u antičkome vremenu zabilježena je i svjesnost čovjeka o vlastitome unikatnome povijesnome subjektivitetu, o posebnosti vrste koja je istovremeno produkt i kreator povijesnoga tijeka, stoga ne treba čuditi što se već u antičkim verbalizacijama Svete Mudrosti nalazi rečenica upućena čovjeku: „vladajte nad ribama morskim, nad pticama nebeskim i nad svakim živim bićem, što se miče na zemlji!“ (Post 1,28).

Evolucionističke teorije pronalaze biološke uzroke čovjekove društvenosti, iz koje se posljedično razvija povijesni subjektivitet. Naime, dio teoretičara ljudske pretpovijesti tvrdi da je arhajski *Homo sapiens*, kojemu je kao individualcu sa slabom fizionomijom bilo otežano odgovoriti na okolišne prijetnje snažnijih i bržih životinja, za osiguravanje dugoročnije egzistencije bio primoran pozabaviti se razvojem društvenih organizacija jer drugačije ne bi opstao u takvu okružju.

---

[106] Jose Ortega y Gasset, *Pobuna masa,* prev. Zlatko Gašparović, Anali naših dana, Zagreb, 1941., str. 31.

[107] „zoon politikon”, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67397>, (15. 4. 2024.). Usp. Aristotel, *Politika*, A, 1, 1253a, 1-5, 25-29, prev. Tomislav Ladan, str. 4-5.

Čovjeka je na socijalizaciju primoravala i činjenica da se ljudski pomladak, u usporedbi s ostalim životinjskim vrstama, rađa kao „nedonoščad" koja godinama nakon rađanja ne može preživjeti bez skrbi i učenja starijih, dok brojne druge vrste sisavaca već prvoga dana mogu hodati, a s nekoliko tjedana starosti mogu samostalno i hraniti. Dakle, primarna zadaća ljudskoga kolektiviteta bila je olakšavanje preživljavanja onih pojedinaca koji su to društvo činili, bilo da je riječ o podizanju mlađih ili prehranjivanju starijih pojedinaca koji zbog svoje fizionomije samostalno ne bi mogli parirati vrstama kojima su bili okruženi. A razvoj društvenih organizacija praćen je akumulacijom određenih zajedničkih postupaka i navika kod pripadnika tih skupina, tako da čovjeka osim njegova naravnog biološkog instinkta usmjerava i njegov stečeni mentalitet. „Društvena životinja" je prema tome evoluirala u „povijesnu životinju". Također, socijalizacija je praćena i razvojem spona solidarnosti između članova jednoga društva. Oblikovanjem društava razvijena je i emocija međusobne empatije kao bitna sastavnica koja je definirala ljudski kolektiv.[108] Takav razvoj potaknut je biološkim čimbenicima. Naime, interakcije pojedinaca koji se nalaze u uzajamnim krugovima solidarnosti dovode do lučenja oksitocina, „hormona ljubavi", koji utječe na prosocijalna ponašanja i empatiju. Međutim, dok oksitocin pojačava osjećaj simpatije prema poznanicima i pripadnicima vlastite društvene skupine, njegovo lučenje također pojačava averziju i odbojne osjećaje prema neznancima. Stoga možemo reći da je čovjek evolucijski „programiran" na društveni život i solidariziranje s članovima svoga društva te ksenofobiju prema strancima. Istraživanja Sveučilišta Yale na novorođenčadi ukazuju na urođenost temeljnih univerzalnih moralnih prosudbi, ali i na urođenost „plemenske crte", odnosno osjećaja pripadnosti grupi koji čovjeka dovodi do kršenja vlastitih moralnih načela ako je doveden u situaciju izbora po pitanju treba li se prikloniti pojedincu s kojim se može identificirati ili onome kojega registrira kao dobroćudnijega, solidarizirajući prvenstveno s pripadnicima svoga društva neovisno o moralnim načelima.[109]

Čovjek pada pod utjecaj društvene okoline odmah nakon rođenja te se iz biološkoga transformira u društveno biće. Društvo ga oblikuje, a jezik kojim govori nije individualna stečevina nego društveno nasljeđe. Jezik i okolina određuju karakter njegovih najranijih misli i ideja.[110] Drugim riječima, produkt čovjekove naravne društvenosti njegov je povijesni mentalitet, koji ga od rađanja oblikuje,

[108] Usp. Siniša Malešević, *Države-nacije i nacionalizmi: organizacija, ideologija i solidarnost*, prev. Ognjen Strpić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2017., str. 33-34; Yuval Noah Harari, *Sapiens. Kratka povijest čovječanstva*, prev. Predrag Raos, Fokus, Zagreb, 2022., str. 20.
[109] Usp. R. Bregman, n. dj., str. 118, 292-298, 300-301.
[110] Usp. Edward Hallet Carr, *Što je povijest?*, prev. Danijel Vojak, Srednja Europa, Zagreb, 2004., str. 25.

usmjerava, ali i ograničava u okvire svojstvene onoj prostorno-vremenskoj točki u tijeku povijesti u kojoj se čovjek našao. Antropološka i sociološka istraživanja pokazuju da se čovjekova naravna društvenost i veze mikrosolidarnosti koje se za nju vežu ograničavaju na skupine do 150 ljudi. Odnosno, ljudske zajednice koje svojim članstvom ne prelaze tu brojku mogu očuvati koheziju, red i društvenu stabilnost samo na osnovi solidarnosti kakva se izgrađuje u svakodnevnim međuljudskim interakcijama, bez potrebe stvaranja ikakvih upravnih organizacijskih institucija. Rast ljudske skupine preko te granice naravne ljudske društvenosti definirane biološkim instinktom dovodi do sukoba i raspadanja skupine.[111] Međutim, iako čovjek ne posjeduje biološke instinkte na miran suživot u masi nego samo u malim zajednicama, ipak su sve važnije društvene skupine koje su se pojavljivale nakon neolitske revolucije bile mnogoljudne. Ono što odvaja povijesna od prapovijesnih društava, odnosno ono što karakterizira sva „kulturna" i „civilizirana" društva od pojave sjedilačkoga načina života i domestifikacije biljaka i životinja do danas upravo je brojnost tih skupina. Takva društva imala su na tisuće, a nerijetko i na milijune članova. A da bi čovjek premostio svoje biološke instinkte koji ga „programiraju" na mikrosolidarnost i brojčano ograničenu društvenost, bilo je potrebno razviti ideološke veze. Gradivna nit takvih mnogoljudnih društava „mitski" je element,[112] to jest kolektivni narativ koji ljudima daje zajednički identitet, vjerovanja, društvenu koheziju i stabilnost, opravdava postojanje poretka i održava uspostavljenu hijerarhiju i vlast koja institucionalno uređuje društveni život.[113] Za organiziranje i održavanje mnogoljudnih povijesnih društava bili su neophodni organizacijski mehanizmi upravljanja koji se nisu mogli razviti bez ideoloških temelja, neovisno je li bila riječ o religijskim učenjima, mitološkim i epskim narativima, kulturom sjećanja i kolektivnim pamćenjem kakvo se oblikovalo i prenosilo različitim oblicima povijesne naracije, od usmene predaje, preko raznih predznanstvenih historiografskih i književnih formi do moderne znanstvene povijesti.

---

[111] Usp. Y. N. Harari, n. dj., str. 38-39, 122.

[112] Kada se u ovome članku navodi „mitski" element označen navodnicima, ne misli se na fiktivne narative o nadnaravnim događajima kakvim obiluju mitološke ili religijske predaje, nego na antropološku potrebu čovjeka da vlastitim razumom konstruira određeni smisao i interpretaciju svoje čovječnosti, postojanja svijeta i povijesnoga kretanja. Takav element svoje temelje može tražiti u znanstvenim hipotezama i teorijama, jednako kao i u religijskim interpretacijama stvarne zbilje. Možemo reći da je riječ o racionalnome, psihološkome ili duhovnome nastojanju čovjeka da kao razumno biće konstruira vlastitu sliku svijeta. Opis važnosti takva „mitskog" elementa za čovječanstvo može se pronaći u izrazito religioznoj i teleološkoj filozofiji povijesti Nikolaja Berdijeva. Vidjeti u: Nikolaj Berdijev, *Smisao povijesti*, prev. Zoran Vukman, Verbum, Split, 2005., str. 7-43.

[113] Usp. Y. N. Harari, n. dj., str. 36, 39, 122; R. Bregman, n. dj., str. 324-327. Usp. Jared Diamond, *Puške, mikrobi i čelik. Sudbine ljudskih društava*, prev. Gordana Vučićević – Tatjana Bižić, Laguna, Beograd, 2022., str. 311-331.

Dakle, prvotne ljudske zajednice bile su sastavljene od manjega broja jedinki, dok su se u posljednjih nekoliko tisućljeća razvila mnogoljudnija društva koja su na osnovi spona zbiljske solidarnosti, kakva postoji kod manjih skupina, izgradile projekcije solidarnosti između svih članova jednoga velikoga kolektiva. Drugim riječima, ideologije koje održavaju plemena, različite etničke ili političke zajednice te naposljetku i nacije teže stvaranju osjećaja povezanosti, stoga i emocionalne solidarnosti, između svih pripadnika takve društvene zajednice, bez obzira na to što se oni uglavnom međusobno ne poznaju.[114] Stoga se u nacionalističkim retorikama nerijetko govori o „sinovima i kćerima" određene nacije ili o matičnoj državi kao kolektivnoj „majci", kako bi se milijuni pojedinaca, biološki determiniranih na razvoj empatije i solidarnosti s manjim brojem ljudi s kojima održavaju svakodnevne interakcije, mogli projekcijom takve zbiljske (obiteljske) solidarnosti vezati za mase ljudi koje ne poznaju. Dok je međuljudska solidarnost u malim zajednicama zbiljska jer se svi članovi zajednice međusobno poznaju i svakodnevno nalaze u interakciji, solidarnost u velikim društvenim kolektivima virtualna je i imaginativna, ali ipak realna, jer oblikuje ponašanja svih pripadnika zajednice bez obzira na to što se oni međusobno ne viđaju u svakodnevnoj frekvenciji. Stoga su takve društvene skupine zamišljene, ali ne i izmišljene, jer će njihovi pripadnici s većom simpatijom gledati na pojedinca kojega ne znaju, a koji pripada njihovoj zajednici, nego na nepoznata čovjeka koji se nalazi izvan te zajednice.[115]

Razvoj modernijih i masovnijih društava koja su dovodila do dezintegracije ranijih uniformiranijih kolektiva sa sobom nosi i pojačanu individualizaciju pojedinca, ali s tim nije prestala društvena međuovisnost i uvjetovanost.[116] Jer čovjek je i dalje po svojoj biti društveno biće, a također i povijesno biće kojega njegov povijesni narativ, neophodan za održavanje društvenoga kolektiva, ispunjava nužnim identitetom. Zajedničko različitim društvenim organizacijama, kako prošlima tako i sadašnjima, jest to da su sastavljene od određenoga broja pojedinaca čiji su običaji, navike, djelovanja, mišljenja, osjećaji i vrijednosti, odnosno cjelokupan mentalitet, u određenoj mjeri oblikovani društvom kojemu pripadaju.[117]

[114] Usp. S. Malešević, n. dj., str. 34-35.
[115] Usp. Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, prev. Nata Čengić – Nataša Pavlović, Plato, Beograd, 1998., str. 13-19.
[116] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 26.
[117] „mentalitet", <https://www.enciklopedija.hr/natuknica?id=40151> (15. 4. 2024.).

1.1. Čovjek – tragač za „istinom"

Čovjek je kao razumno biće po svojoj biti također usmjeren, manje ili više izraženo, težnji za širenjem vlastitih spoznaja. Stoga svaki ideološki „mitski" narativni element, osim pragmatičnih dimenzija ispunjavanja čovjeka identitetom, održavanja društvene kohezije i čuvanja stabilnosti poretka ili, pak, nastojanja zamjene postojeće strukture nekim novim poželjnim uređenjem, također ima i dimenziju usmjerenosti prema „istini". Neovisno o tome je li riječ o religijskoj usmjerenosti na interpretaciju metafizičke stvarnosti, mitološkoj ilustraciji stvarnih naturalističkih astronomskih, atmosferskih i geoloških pojava ili, pak, o težnji različitih kultura sjećanja i kolektivnih pamćenja za uspostavljanjem i održavanjem vlastite povijesne „istine". Sve te ideološke konstrukcije, koliko god bile udaljene od spoznatljive i nespoznatljive zbilje, u najmanju ruku ocrtavaju „istinitost", odnosno stanje i specifičnosti, društvenoga i pojedinačnoga mentaliteta u okviru kojega su nastajale. Posljedica takve čovječnosti je i razvoj moderne znanosti, koja teži za objektivnim i egzaktnim prikazom različitih stvarnosti, a u konačnici i povijesne znanosti koja nastoji donijeti činjenične „slike" prošle stvarnosti. Humanistička povijesna znanost nužna je čovjeku kao povijesnomu biću za razumijevanje svoga mentaliteta i identiteta. Etimologija riječi povijest vodi nas do grčkoga termina ἱστορέω (*historéō*) koji se prevodi kao „ispitivanje/spoznavanje", dok je povjesničar ἵστωρ (*hístōr*), „onaj koji zna". Nužno je naglasiti da nijedna znanost, kao konstrukt povijesnoga čovjeka, nije odvojiva od povijesnoga konteksta u kojemu nastaje jer je oblikovana misaonim shemama koje znanstvenik stječe svojim društvenim mentalitetom, ali i društvenim potrebama koje utječu na smjer razvoja znanosti.[118] Tako ni povijesna znanost; koliko god težila objektivnosti i činjeničnosti kojom će se osloboditi od ograničenja povjesničareva mentaliteta, misaonih shema i pripadajuće kulture sjećanja, koju nastoji usmjeravati prema historiografskim načelima dokumentirane činjeničnosti; ne može izići iz povijesti u kojoj se nalazi. Povijesna znanost istovremeno je posljedica i usmjerivač povijesnoga kretanja, produkt i kreator mentaliteta. Stoga svaka historiografija, koliko god svojom činjeničnošću ciljala na dekonstruiranje ustaljenih i prihvaćenih mitova kulture sjećanja kojom je ograničena, i dalje sadrži vlastiti metanarativ,[119] svojevrsnu

[118] Usp. Y. N. Harari, n. dj., str. 302-306.

[119] Jednostavnu, kratku i shvatljivu definiciju „povijesnoga metanarativa" donosi Mladen Ančić u članku medievalističke tematike. Stoga ovdje, umjesto vlastita pokušaja definiranja toga koncepta, prenosim citat iz toga članka: „Riječ je o onome dijelu povjesničarskoga pothvata koji ostaje prikriven ispod naracije i teorijskih postavki, a koji se može označiti kao 'potraga za smislom', ili u nešto tvrđoj varijanti 'proizvodnja smisla', u čemu kao povjesničari uvijek vrlo aktivno (što ne znači i uspješno ili učinkovito) sudjelujemo. Treba biti beskrajno naivan te pomisliti da se toga možemo riješiti. Jedino što kao misleće jedinke možemo uraditi jest nastojati 'kontrolirati štetu', odnosno nastojati da nam 'potraga za smislom' ili

„mitsku“ pozadinu koja oblikuje znanstveni historiografski narativ. Upravo se u potrebi za elementom „mitskoga“ narativa krije društvena i pojedinačna potreba za pisanjem povijesti kao i uvjerenje u utilitarnost povjesničareva posla. Jer da nema takva uvjerenja, povjesničari ne bi gubili vrijeme „pisanjem povijesti“ niti bi ih itko plaćao za takav rad.

2. Društveno-povijesni kontekst u historiografiji

Dakle, društvenost oblikuje čovjeka, njegova razmišljanja i djelovanja. Kako povijesna znanost proučava ljudsku prošlost, za povijesna istraživanja društveni je kontekst od velike važnosti. Povjesničar ne istražuje izolirane pojedince, nego povijesne osobe koje su djelovale u određenome povijesnome kontekstu i pod utjecajem vlastitih društvenih uvjetovanosti. Za proučavanje određenoga prošloga vremena nužno je shvatiti način razmišljanja ljudi toga doba, jer se drugačije ne može vidjeti racionalnost u idejama i postupcima iz prošlosti. Čak i kada se historiografija orijentira na pojedince, oni se ne mogu izvaditi iz konteksta jer su društveno okružje i razvoj događaja usmjeravali ponašanje individualaca koji nisu uvijek mogli djelovati u skladu s vlastitim namjerama. Značajne povijesne osobe također su produkti društva koji se ne bi mogli izdići iznad razine anonimnosti da nisu ispunjavali određene društvene potrebe. Veliki pojedinci oni su koji su sposobni izraziti volju društva vlastitoga vremena, proizvodi i uzročnici povijesnoga kretanja, predstavnici i kreatori društvenih snaga. Čak su i buntovnici protiv postojećih društvenih uređenja produkti društva te ne bi ostali upamćeni da nisu ispunjavali potrebe određenih društvenih skupina nezadovoljnika.[120]

Povjesničar je kao individualno biće također društveni fenomen, glasnogovornik, ali i proizvod društva kojemu pripada. Znanje koje posjeduje nije isključivo individualna stečevina nego plod postignuća ranijih istraživača od kojih je svaki bio dionik vlastitoga društvenoga okružja. Svaki je povjesničar pod utjecajem društva kojemu pripada, njegova društvenost i ukorijenjenost u povijesnome tijeku izvan kojega ne može izaći određuju njegov kut gledanja na prošlost i usmjeravaju njegove zaključke o prošlosti. Vrijednosti, interesi i tradicije skupine kojoj povjesničar pripada određuju njegov predmet istraživanja, sposobnost odmaka od toga predmeta, pa čak i eksplanatorne modele za konceptualizaciju povijesnih

njegova 'proizvodnja' ne zaklone previše pogled na izgubljenu prošlu stvarnost koju istražujemo i objašnjavamo (gradacija uspjeha u tome tvori razliku između onih koji se onda mogu nazivati 'znanstvenicima', i onih koji nastupaju kao 'pamfletisti'). Vidjeti u: Mladen Ančić, „Od *zemlje* do kraljevstva. Mjesto Bosne u strukturi *Archiregnuma*“, u: *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, 26 (2015.) 1, str. 24-25.

[120] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 19-20, 28, 42-44.

fenomena. Povjesničar na prošlost gleda iz perspektive vlastite sadašnjosti, a njegov povijesni kontekst utječe ne samo na smjer povijesne interpretacije nego i na samu selekciju tema koju će obrađivati. Jednako kao što su veliki pojedinci sposobni izraziti volju društva vlastitoga vremena, tako su i velikim povjesničarima postali oni koji su bili sposobni artikulirati potrebe svoga društva. Može se reći da je historiografija određenoga vremena pokazatelj karaktera društva toga razdoblja te da poviješću postaje ono što određeno doba smatra važnim zabilježiti o prošlome vremenu.[121]

Društvena uvjetovanost povjesničara očituje se u svim razdobljima i u svim historiografskim formama. Povijesni društveni kontekst određivao je smjer razvoja historiografije od samih početaka. Stoga su najranije historiografske forme od antike, preko srednjega do novoga vijeka, bile tek političke događajnice, *res gestae*, a ne totalne društvene povijesti sa širokim predmetom proučavanja, što je posljedica društvenoga uređenja, aristokratsko-oligarhijskoga ili staleškoga, u kojemu je „političko-građanski" sloj društva bio ograničen na pojedince na vrhu društvene vertikale. Takve historije bile su pragmatične književne vrste u kojima su retorička načela bila važnija od činjenične pozadine pripovijesti. Historiografija se stoljećima razvijala kao *magistra vitae*, orijentirana na „velike ljude", *viri illusters*, i kao takva trebala je poslužiti uglednicima kao primjer ispravna vladanja ili življenja davanjem niza *exampla*. Grčko-rimske historije bavile su se samo autorovom suvremenicom, ne pokušavajući sadašnjost i budućnost uklopiti s prošlošću u jedinstven tijek vremena, dok se iz judeo-kršćanske vjerske teleološke percepcije svijeta razvila ideja o jedinstvenosti tijeka vremena, što je pogodovalo razvoju filozofije povijesti i anakronističkome pogledu na prošlost. Vjerovanje u određeni ishod i smisao povijesnoga kretanja naslijedile su interpretacije povijesti iz vremena moderne, jer su one nastale u misaonim shemama koje su svoje izvorište imale u europskome kršćanskome mentalitetu, čak i onda kada su posve raskidale s kršćanskom idejom povijesnoga kretanja, primjerice kao kod Marxa. Razvoji filologije, kritike izvora i pomoćnih povijesnih znanosti iz metoda erudicije, što je sve pomoglo razvoju moderne znanstvene povijesti, također su uzrokovani novovjekovnim društvenim okolnostima: humanističkoj težnji za pronalaženjem „najčišćih" antičkih tekstova, potrebnom crkvenih autora za činjeničnim potkrjepljenjem sukobljenih kršćanskih doktrina od vremena reformacije i, u konačnici, polemičnim potrebama sukobljenih redovnika, diplomatičara maurinaca i bolandista. Postignuća u prirodnim znanostima i sustavan inovatorski tehnološki rad tijekom novoga vijeka imali su za posljedicu stvaranje percepcije povijesnoga kretanja kao očitovanja napretka. Usmjeravanje na

[121] Usp. isto, str. 20, 28-29, 32-36, 44-45. Usp. Mladen Ančić, „Neuspjela emancipacija. Hrvatska akademska historiografija i parcijalna kolektivna pamćenja", u: *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, 8 (2022.), str. 184-185.

racionalnost i odbacivanje nepropitkivih autoriteta pomoglo je razvoju znanstvene povijesti iz dotadašnje egzemplarne književne vrste. Prosvjetiteljsko uvjerenje da je svaki čovjek jednak i da se odgojem i obrazovanjem treba osloboditi od društvenih i mentalnih ograničenja, kako bi mogao koristiti vlastita univerzalna prirodna prava čovječanstva, za posljedicu je imalo zamjenu političke događajnice poviješću civilizacija i društava, dok su geografska otkrića i kolonizacija pomogle širenju povijesnih horizonata. Historija prosvjetiteljstva filozofska je teza o napretku kroz širenje slobode i ovladavanje prirodom, ali iz toga progresivnoga procesa ipak su bili isključeni neobrazovani, pučke mase i žene. Prosvjetiteljska historija odraz je potreba obrazovanih građanskih društvenih skupina nezadovoljnih poretkom *ancient regiema*. Ubrzana promjena životnih okolnosti učestalim inovacijama i revolucijama modernoga doba dovela je do uviđanja promjenjivosti vremena, što je u ranijim predmodernim razdobljima bilo otežano zbog sporosti promjena. Za razliku od ranijih razdoblja, tada su ljudi prošlost počeli percipirati kao nešto osjetno drugačije od sadašnjosti, zbog čega je sadašnjost izbačena iz povijesnih istraživanja. Historije su se od prvih pojava u antičkoj Grčkoj sve do modernosti bavile autorovom suvremenicom, dok je moderna povijest postala narativ o prošlosti.[122]

Sljedeći razvojni stupanj bila je znanstvena povijest nastala spajanjem kritičke erudicije i genetičke uzročno-posljedične historije. Od tada se poviješću bave profesionalni povjesničari. Međutim, ni novonastala povijesna znanost, kao ni ranije historiografske forme, nije bila oslobođena društvene uvjetovanosti i pragmatizma. Historizam je bio odraz potrebe Nijemaca za jedinstvenom nacionalnom državom te je reflektirao autoritarnost pruskoga režima. Državni organi institucionalizirali su povijest na sveučilištima i institutima, pokrenuli otvaranje arhiva te izdavanje zbirki dokumenata s namjerom traženja korijena njemačke nacije u srednjovjekovlju. Zadaća povjesničara postala je nacionalizacija prošlosti i suvremenoga društva, odnosno olakšavanje „zamišljanja" njemačke nacije isticanjem kontinuiteta nacionalnoga identiteta. Povjesničar je postao odgojitelj nacije, a istraživanje povijesti vid patriotizma. Didaktička uloga povijesti bila je u službi nacije i ljudskoga napretka. Profesionalizacija je povećala ideologizaciju povijesti. Širi se mišljenje da je nacionalna država vrhunac povijesnoga razvoja. Kako su ratovi i politika demonstrirali (ne)uspjeh određene nacionalne države, historizam se vraća na političku povijest s velikim ličnostima i elitama u središtu pripovijesti, što je reflektiralo tadašnje aristokratsko društveno uređenje. Pruski

[122] Usp. Mirjana Gross, *Suvremena historiografja: Korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., 19, 22-23, 35-44, 54-58, 68, 73, 77-78, 81, 86-88, 111-112. Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 91-92; Julije Makanec, *Uvod u filosofiju poviesti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 47; Marc Bloch, *The Historian's Craft*, Vintage Books, New York, 1953., str. 33-36, 177.

povjesničari od Rankea nadalje bili su državni činovnici, pisali su političke povijesti usmjerene državnom ideologijom. Nepokolebljivo uvjerenje u istinitost svojih interpretacija nastalih na temelju izvornoga arhivskoga gradiva odražavalo je autoritarnost režima. Idealiziranje nacionalne države za posljedicu je imalo preferiranje službenih državnih dokumenata čuvanih u državnim arhivima. Međutim, nije svatko imao pravo pristupa arhivu, a kadroviranje profesionalnih povjesničara odgovaralo je konformizmu režima.[123]

Ubrzan tehnološki razvoj i postignuća u primijenjenim znanostima tijekom 19. stoljeća pridonosili su osjećaju neograničenosti znanosti. Čovjek je, oslanjajući se na otkrivene zakone prirodnih znanosti, sve više ovladavao materijalnom okolinom, a ti dosezi doveli su do razvoja mišljenja da će detektiranje zakona funkcioniranja društva omogućiti daljnji društveni napredak. Iz takvih uvjerenja razvila se pozitivistička povijest čiji je cilj bilo proučavanje prošlosti kako bi se otkrili zakoni društvenoga razvoja. Ono što se percipiralo kao apsolutni zakon prirodnih znanosti trebalo je primijeniti na proučavanje čovjeka i društva. Društvene znanosti one su koje proučavaju društvo kao mehanizam na osnovi prirodoznanstvenih načela zakonitosti. Uz to, razvoj sociologije i drugih društvenih znanosti odraz je društvenoga razvoja modernosti. Orijentacija prema individualcima i davanje vrijednosti pojedincima u povijesnome kretanju, što je njegovala antika, a preuzela renesansa, nisu se mogli održati u sve složenijim i raslojenijim društvima modernoga vremena. Međutim, Darwinova otkrića izmijenila su percepciju živoga svijeta koji se više nije smatrao nepromjenjivim nego podložnim evoluciji, a time je olakšano i prihvaćanje mišljenja o promjenjivosti čovjeka i društava. Relativizacija zakona fizike na početku 20. stoljeća olakšala je prihvaćanje nepozitivističke povijesti u krug znanosti. Kada su prirodne znanosti umjesto zakona preuzele metodu hipoteza, prihvaćeno je i proučavanje povijesti pomoću hipoteza i interpretacija jedinstvenih neponovljivih događaja iz prošlosti.[124]

Razne historiografske forme 20. stoljeća također su odražavale različite društvene kontekste. Totalna povijest koju su popularizirali stručnjaci okupljeni oko časopisa *Annales* odbacuje idealiziranje nacije i nacionalne države te konačno prebacuje pozornost sa značajnih ličnosti i važnih političkih događaja na društvo u

[123] Usp. George G. Iggers, *Od istorizma do postmodrnizma. Izabrani istoriografski ogledi*, prev. Michael Antolović, Akademska knjiga, Novi Sad, 2019., str. 21-22, 83-84, 88, 90, 102, 113-117. Usp. M. Gross, n. dj., str. 120-121; Ines Sabotič - Stjepan Kušar, „Subjektivno i objektivno u pisanju povijesti. Ogled o povjesničarevu subjektivitetu i s njime povezanim predmetima", u: *Historijski zbornik*, 72 (2019.) 1, str. 170.

[124] Usp. Robet William Fogel – G. R. Elton, *Kojim putem do prošlosti? Dva pogleda na povijest*, prev. Saša Krnic, Ibis grafika, Zagreb, 2002., str. 14.; E. H. Carr, n. dj., str. 36-38, 47-49; M. Bloch, n. dj., str. 17-18.

cjelini. Cilj takve „nove povijesti" istraživanje je mentaliteta ljudi određenoga vremena i prostora. Do 18. stoljeća prevladavale su političko-događajne historije koje su davale korisne savjete pripadnicima viših društvenih staleža iz kojih su potjecali i sami autori povijesnih djela. One su u 19. stoljeću zamijenjene pragmatičnim nacionalističkim historiografijama, što je bila posljedica društvenoga raslojavanja i širenja građanskih prava unutar nacionalne države. U međuratnome razdoblju, kao posljedica širenja masovne demokracije i općih građanskih prava, nakon Prvoga svjetskog rata diljem Europe popularizirana je totalna društvena povijest koja je metodama preuzetima iz društvenih znanosti proučavala mentalitete. Kada je u 20. stoljeću pitanje formiranja nacionalnih država riješeno u raznim dijelovima svijeta te kada su odbačena politička i staleška društvena ograničenja, pravna neravnopravnost i kolonijalna hegemonija, tek tada je totalna „povijest odozdo" mogla zamijeniti povijest elita i nacija te primiti mase anonimnih ljudi u okvir povijesti. Svjesnost važnosti društvenoga konteksta dovodila je do mišljenja kako društvena povijest nije samo grana povijesti nego način pisanja svake povijesti.[125]

Napadi intelektualaca na istinu, racionalnost i objektivnost, koji su započeli s Nietzscheom, odraz su sve ubrzanijih društvenih i političkih poremećaja i transformacija od 18. stoljeća nadalje. Odbacivanje racionalizma kao metode spoznaje svijeta i prošlosti dobilo je širu podršku tek nakon Prvoga svjetskog rata, i to ponajviše u Njemačkoj gdje su ratni poraz i gubitak teritorija, popraćeni osjećajem nacionalne sramote, uz gospodarske probleme, krizu demokracije, poremećaj tradicionalnoga društvenoga uređenja i dekonstrukciju autoriteta, omogućili prihvaćanje radikalnih ideja, kako u politici tako i u povijesnoj znanosti. Nakon Drugoga svjetskog rata, u kojemu su poraženi i proskribirani totalitarizmi desnice, kritiku etabliranih znanosti i racionalizma preuzeli su lijevo orijentirani neomarksistički intelektualci. Katastrofalna iskustva rata i totalitarizma, industrijska i ekološka nebriga, nuklearna opasnost te rasna, spolna i seksualna neravnopravnost pripomogli su širenju pesimizma u drugoj polovici 20. stoljeća. Posljedica je bila širenje postmodernističkih dekonstrukcijskih teorija o nemoći racionalizma i objektivne spoznaje prošle zbilje. Prema takvim teorijama rad povjesničara tek je imaginativni poetični konstrukt koji nema nikakve veze s predmetom istraživanja, a svaki tekst o prošlosti, bilo da je riječ o književnome romanu ili znanstvenoj

[125] Usp. Peter Burke, „Overture. The New History: Its Past and its Future", *New Perspectives on Historical Writing*, zbornik radova, The Pennsylvania State University Press, Univeristy Park, [2]2001., str. 3-4; G. G. Iggers, n. dj., str. 121, 141-142; E. H. Carr, n. dj., str. 127; R. W. Fogel – G. R. Elton, n. dj., str. 20-21; Pierre Nora, „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta", *Kultura pamćenja i historija*, zbornik radova, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 27-28; Paul Cartledge, "What is Social History Now?", *What is History Now?*, zbornik radova, Palgrave Macmillan, New York, 2002., str. 21.

monografiji, svodi se na autorovu fikciju, a takve interpretacije preuzeli su povjesničari usmjereni na brojne marginalizirane društvene skupine koje su se borile za emancipaciju i dekonstrukciju tradicionalnih društvenih struktura.[126]

U ovome kratkome pregledu razvoja historiografije izneseni su različiti oblici pisanja povijesti koji su oblikovani društveno-povijesnim kontekstom. Kako se može vidjeti, povijest je uvijek imala pragmatičnu svrhu, ali je upravo zbog te pragmatičnosti često bila predmet manipulacija i iskrivljavanja. Stoga postoji paradoksalno mišljenje da je najutilitarnija povijest ona koja nije društveno korisna. Odnosno, da se samo društvu beskorisna povijest može osloboditi okova društvene uvjetovanosti.[127]

3. Pisanje povijesti

S profesionalizacijom povijesti koja je započela s Rankeom i pruskim historizmom raširilo se uvjerenje da postoji objektivna stvarnost, time i objektivna prošla zbilja koju je moguće spoznati te da je istina u povijesnome istraživanju ono što korespondira s tom zbiljom. Pretpostavka spoznavanja objektivne istine dovela je do mišljenja da povjesničar može objektivno proučavati prošlost oslobođen usmjerenja društvenoga konteksta. Povjesničar je shvaćen kao objekt koji proučava prošle subjekte, kao promatrač koji se nalazi izvan povijesnoga kretanja. Ranke je smatrao da autora treba odstraniti iz povijesti i pustiti da povijest sama priča kroz njega, a to bi se postiglo oslanjanjem na činjenice iz povijesnih izvora za koje se vjerovalo da su objektivni pokazatelji prošle zbilje. Ranke je navodio da povjesničar treba prikazati objektivno ono što se zapravo dogodilo (*Wie es eigentlich gewesen*).[128]

Problem opisanoga stajališta u tome je što je povjesničar ukorijenjen u povijesnome kretanju, on je sam subjekt povijesti. Odnos spoznavatelja prošle zbilje i predmeta njegove spoznaje je uzajaman. Povjesničar kao takav posrednik je kojemu se odsutna prošlost obraća u sačuvanim izvorima. Objektivnu spoznaju, osim povjesničareve podložnosti povijesno-društvenome kontekstu, otežava i činjenica da su povijesni izvori kontekstualno oblikovani. Izvori ne prikazuju objektivnu prošlu zbilju, nego tek interpretaciju te zbilje koju kreira autor izvora. Oni su odraz autorovih namjera i načina razmišljanja društvene grupe kojoj je pripadao. Kao što je i povjesničareva perspektiva određena kontekstom, na isti je

[126] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 31-33, 36, 39, 42, 46, 76, 182-183, 198-200.
[127] Usp. Robert F. Berkhofer Jr., *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Harvard University Press, Cambridge - London, 1997., str. 140.
[128] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 82, 85, 99.

način oblikovana i perspektiva autora dokumenata. Dokumenti govore tek ono što je autor mislio da se dogodilo, što je smatrao da se trebalo dogoditi ili što je želio da drugi misle da se dogodilo. Uz to, izvori su ograničeni pogreškama percepcije ili pogreškama pamćenja. Pogreške percepcije često su nenamjerne, pojedinci će iz različitih društvenih konteksta i mentaliteta na različite načine vidjeti istu pojavu, jer svijet percipiramo kroz konvencije, sheme i stereotipe vlastitoga kulturnoga konteksta. Odnosno, očevidac će vidjeti ono što se u tome mentalitetu smatralo prirodnim vidjeti. Kritika izvora, a time i proučavanje društvenoga konteksta njihovih autora, nužni su jednako kao i upoznavanje društveno-povijesne pozadine povjesničara.[129]

Kritikom izvora ne nastaje povijest jer činjenice koje su izvedene iz izvora ne govore same za sebe nego tek onda kada se povjesničar na njih pozove. Prije svakoga ispitivanja izvora mora postojati namjera, ideja, istražiteljeva primarna pretpostavka koja određuje karakter interpretacije.[130] Ostatci prošlosti postaju izvori tek kada ih povjesničar odluči koristiti za kreiranje vlastite povijesti. Povjesničar kritikom izvora ustanovljuje tko je, kada, gdje i zašto kreirao izvor, odnosno utvrđuje kontekst bez kojega se izvor ne može koristiti. Nakon procjene autentičnosti sadržaja povjesničar iz izvora izvodi činjenice koje slaže u vlastitu interpretaciju prošlosti. Povjesničar iz mnoštva izvora i činjenica crpi one koje ocjenjuje kao relevantne povijesne činjenice i na osnovi njih piše historiografsko djelo. Tek autorova interpretacija daje povijesnu važnost činjenici. Preduvjet za stvaranje rekonstrukcije neke prošle zbilje selekcija je izvora i činjenica. Povijest nastaje dijalogom proučavane prošlosti koja govori preko selektiranih izvora i povjesničareve sadašnjosti koja ga oblikuje. Dakle, znanstveni prikaz povijesti oblikovan je povjesničarem kao subjektom povijesti.[131]

Na osnovi činjenica izvedenih iz izvora povjesničar konstruira hipoteze o prošlim vremenima. Danas povjesničari ne vjeruju u otkrivanje apsolutne istine ni povijesnih zakona, nego se nadaju napretku u znanju kroz davanje hipoteza koje mogu biti manje ili više vjerne preslike prošle zbilje iz povjesničareve perspektive, ali nikada objektivna istina o prošlosti. Povijest nije skup autonomnih činjenica nego niz prihvaćenih prosudbi.[132] Dakle, povijest nije objektivna istina nego

[129] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 13, 60-61; G. G. Iggers, n. dj., str. 30; M. Bloch, n. dj., str. 100-102; P. Burke, n. dj., str. 6; I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 170-171.
[130] Usp. M. Bloch, n. dj., str. 64-65.
[131] Opširnije o procesu transformacije ostataka iz prošlosti u povijesne izvore iz kojih se izvode povijesne činjenice vidjeti u: Robert F. Berkhofer, Jr., *Fashioning History: Current Practicles and Principles*, Palgrave Macmillan, New York, 2008., str. 3-48. Usporedi s: E. H. Carr, n. dj., str. 9-11, 17-19; I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 168.
[132] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 51.

povjesničareva rekonstrukcija prošlosti činjenično potkrijepljena. To je trenutačna procjena zasnovana na povjesničarevim vrijednostima i interesima oblikovanih društvom, vremenom, okolnostima i osobnošću. Ona se ne može osloboditi posebnih perspektiva nekoga vremena. Suvremena povijest svjesna je svoje perspektivnosti.[133] Stoga postoji mišljenje da je svaka historija ideološka jer je povijesno istraživanje usmjereno vrijednostima povjesničara koje oblikuju pripovijest. Povijest je perspektivistička i odražava svjetonazorske, društvene i političke poglede povjesničara. Uz to, interpretacija povijesti nemoguća je bez imaginativnoga elementa koji joj daje koherentnost i značenje. Jacques Le Goff zagovarao je i korištenje mašte za uživljavanje u prošle zbilje koje nisu dovoljno potkrijepljene izvorima. Povijest ne postoji bez povjesničara koji je (re)konstruira.[134]

Ovisnost povijesti, kao ukupnosti prihvaćenih interpretacija nedokučive prošle zbilje, o autoru povijesnoga teksta onemogućuje ostvarivanje apsolutne objektivne istine. Objektivnost je ograničena društveno-političkom involviranosti autora i nesavršenošću metode istraživanja. Pristranost se očituje u izboru tematike, selekciji izvora i literature, u organizaciji, prezentaciji i interpretaciji građe.[135] Međutim, povijesna djela ipak mogu biti manje ili više objektivna i znanstveno vrijedna. Objektivnost se pronalazi u odnosu interpretacije i činjeničnosti. Znanstvenu povijest definira rekonstrukcija prošlosti prema historiografskim načelima te činjenična potkrijepljenost interpretacije. Ipak, ne postoji apsolutno mjerilo objektivnosti koje je isto u svakome vremenu i prostoru, ali to ne znači niti da je svaka interpretacije jednako vrijedna u vlastitome kontekstu. Najbolji mehanizam provjere objektivnosti nekoga djela ocjena je već priznatih stručnjaka i historiografskih autoriteta. No, kako nijedan povjesničar nije izvan povijesnoga kretanja i društvenoga konteksta, onda ni objektivnost nije apsolutna nego ovisi o kulturološkim idejama i vrijednostima koje prevladavaju u određenome mjestu i vremenu. Mogućnost istovremenoga postojanja suprotstavljenih vrijednosti dovodi do mogućnosti postojanja suprotstavljenih normi historiografske produkcije, odnosno do suprotstavljenih objektivnosti.[136] Povijest pisanu po određenim vrijednostima prihvaćaju samo pripadnici toga vrijednosnoga (kulturnog) kruga. Objektivnost je vremenski i kulturno uvjetovana. Izmjenom sadašnjosti u kojoj se

[133] Usp. R. W. Fogel - G. R. Elton, n. dj., str. 20-21; J. Makanec, n. dj., str. 47; Zrinka Blažević, *Prevođenje povijesti: Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str. 17.
[134] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 94. 123; I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 172.
[135] Usp. R. F. Berkhofer Jr., *Beyond the Great Story…*, str. 140.
[136] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 83, 95; E. H. Carr, n. dj., str. 100-101; R. F. Berkhofer Jr., *Beyond the Great Story…*, str. 140.

nalazi povjesničar mijenjaju se percepcija prošlosti i procjena povijesnih vrijednosti.[137]

Vrijednosti i ciljevi kojima neko društvo teži oblikuju smjer povijesnoga kretanja, ali su i sami oblikovani razvojem događaja u povijesti. Uvjerenost u kretanje prema napretku ili nazatku, kako u povijesnome tijeku tako i u razvoju historiografske znanosti, može se očitovati samo kada društvo ima definirane ciljeve koje nastoji ostvariti. Razrađena slika željene budućnosti daje nam vrijednosti prema kojima prosuđujemo prošlost. Drugim riječima, vjera u budućnost omogućuje nam pronalazak smisla u prošlosti, vrednovanje povijesnih pojava i objektivnosti historiografija.[138]

4. Ograničenja povjesničara u stvaranju povijesti

4.1. Institucijski okvir

Navedeno je da je od trenutačno mogućih načina provjere objektivnosti povjesničara najbolji način oslanjanje na procjenu postojećih stručnjaka i autoriteta. Međutim, nijedan priznati povjesničar nije posve autonoman, nego je usmjeren društvenim kontekstom i institucijskim okvirom. Najraniji historiografski oblici imali su pragmatične svrhe, a profesionalizacijom i poznanstvenjem povijesti nije prestala potreba za usmjeravanjem historiografije. Za ocjenu znanstvenih povijesti stoga je nužno sagledati okvir institucija i odnosa moći. I u demokratskim društvima sa slobodom djelovanja institucijski okvir je relevantan. Stručnjaci na državnim institutima i obrazovnim ustanovama usmjereni su prema temama, a nekad i interpretacijama, potrebnima državnim organima za održavanje kolektivnoga nacionalnog identiteta i lojalnosti. Obrazovna politika dio je racionalno planirane društvene politike, koja, uz razvoj individualnih sposobnosti i znanja, također služi i za promicanje društvene uniformiranosti. U privatnim institucijama zahtjevi i potrebe financijera još su važniji te još više ograničavaju slobodu povjesničara u njegovu znanstvenom radu.[139]

4.2. Kultura sjećanja

Dok čovjek-pojedinac posjeduje umijeće pamćenja kao individualnu sposobnost, on je također kao društveno biće dionik određenih kultura sjećanja. Svaka društvena skupina određuje vrijednosti koje članovi toga društva ne smiju

[137] Usp. J. Makanec, n. dj., str. 47, 51. Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 103.
[138] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 99, 102-104, 109-111.
[139] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 40, 99-101, 176; E. H. Carr, n. dj., str. 121-123; R. F. Berkhofer Jr., *Beyond the Great Story…*, str. 141.

zaboraviti. Neka društva svoj grupni identitet i samopercepciju određuju prema kulturi sjećanja. Tada je riječ o „sjećanju koje stvara zajednicu". Bitan element kolektivnoga sjećanja održavanje je uspomene na povijesne osobe, koje tako nastavljaju „postojati" kao članovi zajednice koja ih odlučuje pamtiti. Dok društvo formira veze solidarnosti između svojih članova, kultura sjećanja nekoga društva daje toj solidarnosti vremensku dimenziju stvarajući transgeneracijski odnos s prethodnim društvima.[140]

Činjenica ljudske društvenosti dovodila je društvene teoretičare, kao što je Maurice Halbwachs, do radikalnih zaključaka da je individualno pamćenje nemoguće konstruirati izvan društvenoga relacijskoga okvira. Prema tome mišljenju svako pamćenje društveno je uvjetovano. Iako pojedinac, a ne društvo, ima pamćenje, ono je ipak kolektivno određeno i stečeno socijalizacijom. Pojedinac kao član društva može pamtiti samo ono što se može rekonstruirati kao prošlost unutar relacijskih okvira njegove društveno uvjetovane sadašnjosti, dok sve izvan toga postaje zaborav. Individualno pamćenje izgrađuje se u komunikacijskim procesima, dok je funkcija individualnoga pamćenja povezivanje pojedinca s različitim društvenim grupama. Pripadnost grupi očituje se sudjelovanjem u kolektivnome pamćenju.[141]

Kolektivno sjećanje neke grupe nastoji predočiti prošlost kao trajanje bez promjena, jer su za identitet utemeljen u prošlosti ključni kontinuitet i dugotrajnost. Iako grupe tako dobivaju egzistencijalno nužno povijesno utemeljenje, ono je neplodno i paralizirajuće jer prošlost predstavlja kao apsolutni kontinuitet. Takva karakteristika kolektivnoga sjećanja nužno za sobom nosi anakronične poglede na prošlost i prebacivanje postojećih društvenih vrijednosti u ranija razdoblja. Manipulacija povijesti koristila se od najranijih vremena za opravdavanje političkih, religijskih, etničkih ili nacionalnih ideja. Konstruiranje prošlosti prema potrebama kolektivnoga identiteta u smjeru koji ne odgovara činjeničnosti Jörn Rüsen, stoga, naziva antropološkom konstantom. Kolektivno sjećanje suprotstavljeno je povijesnoj znanosti, jer ono nema za cilj istraživanje objektivne rekonstrukcije prošle zbilje utemeljene na činjeničnosti nego oblikovanje prošlosti prema potrebama sadašnjosti. Kolektivno sjećanje odražava percepciju prošlosti kakvu je moguće rekonstruirati unutar relacijskih okvira nekoga društva, a, iako ono u prošlosti traži kontinuitete i

[140] Usp. Jan Assmann, „Kultura sjećanja", *Kultura pamćenja i historija*, zbornik radova, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 47-48, 50.
[141] Usp. isto, str. 56-59.

dugotrajnost, takva percepcija prošlosti ipak nije trajna jer se neprestano reorganizira u promjenjivome relacijskome okviru određenoga društva.[142]

Ako je u srži kolektivnoga sjećanja iskrivljavanje i prilagođavanje prošle zbilje potrebama današnjice, onda bi znanstvena povijest trebala biti ograničena kolektivnim sjećanjem. Već je Ranke, kao pionir profesionalne povijesti, tvrdio da bi povjesničar trebao biti oslobođen kolektivnoga pamćenja i težiti objektivnosti i nepristranosti. Prema takvu viđenju povijest počinje tamo ondje gdje kolektivno pamćenje prestaje, a univerzalna historija može nastati samo oslobađanjem od okova kolektivnoga sjećanja. Međutim, danas je to viđenje povijesti odbačeno te se i povijesna znanost smatra dijelom društvenoga sjećanja, s tim da povjesničar treba težiti oslobađanju od ograničenja kolektivnoga sjećanja i društvene uvjetovanosti.[143] Iako je povijest društveno uvjetovana rekonstrukcija, ona ipak nastaje iz diskursa profesionalnih povjesničara prema utvrđenim znanstvenim načelima. Povijest je sjećanje, ali ne nužno i iskrivljeno sjećanje.[144] Historiografija treba biti kritički usmjerena prema povijesti, njezina je zadaća izbacivanje iz povijesti svega onoga što je ubačeno manipulacijama kolektivnoga sjećanja. Znanstvena povijest može iskoristiti svoju mogućnost utjecaja na kolektivno sjećanje tako što će ga usmjeriti prema činjeničnosti. Nije slučajno da je znanstvena povijest nastala u razdoblju modernosti, kada su ubrzane promjene životnih okolnosti dovele do razgradnje tradicionalnih zajednica pamćenja i devalvacije kolektivnoga sjećanja, zato što su brojni objekti toga sjećanja prestali biti aktualni i relevantni.[145]

5. Mogućnosti povjesničara

U prethodnim poglavljima opisane su činjenice ljudske društvenosti, važnost društvenoga konteksta za prošle ljude i događaje kao i za pisanje povijesti te kontekstualna ograničenja povjesničara u procesu pisanja povijesti. Naposljetku, iznijet će se mogućnosti povjesničareva utjecaja na društvo i povijesni proces kako bi se pokazalo da je utjecaj društva i pojedinca uzajaman.

Ako shvatimo povijest kao učiteljicu života, onda je povjesničar kao kreator povijesti životni učitelj. No, na koji nas način povijest i povjesničari podučavaju? Povijest proučava jedinstvene i neponovljive pojave, stoga iz nje ne možemo crpiti

[142] Usp. J. Assmann, n. dj., str. 59-61. Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 97-98; Z. Blažević, n. dj., str. 14.
[143] Usp. J. Assmann, n. dj., str. 62-63, 79. Usp. M. Ančić, „Neuspjela emancipacija...“, str. 180-182.
[144] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 96.
[145] Usp. P. Nora, n. dj., str. 23-24, 26; G. G. Iggers, n. dj., str. 99.

proročanstva. Povijesno kretanje nije ciklično, a svaki povijesni događaj unikatan je moment u tijeku neponovljive povijesti. Povijest se nikada ne ponavlja, iako ljudi nerijetko stvaraju takve predodžbe. Međutim, povijesna kretanja sastavljena su od niza uzročno-posljedičnih veza. Svaki događaj ima više uzoraka koji su doveli do njega, a slični uzroci mogu dovesti do sličnih, ali nikada istih rezultata. Povjesničar analizom trenutačne situacije i nedavnih događaja može kreirati interpretaciju uzročnosti vlastite sadašnjosti, a potom usporedbom sa sličnim okolnostima u prošlosti, kojima je prethodno odredio uzročnost, može dati predviđanje budućih događaja. Povjesničarevo predviđanje nikada ne može biti sigurno, jer koliko god uzroci određenih događaja nalikovali jedan drugomu i oni su sami ipak jedinstvene i neponovljive pojave. Kako svaki događaj ima više uzoraka, smanjuje se potencijalna preciznost predviđanja. Uz to, povijest ima najsloženiji i najnepredvidiviji predmet proučavanja – ljude.[146]

Mogućnost ograničena predviđanja budućnosti omogućuje povjesničaru novu dimenziju utjecaja na društvo. Povjesničar može iskoristiti svoj autoritet kako bi upozorio vladajuće strukture o mogućim ishodima aktualnih događanja. Jednako kao ekonomist ili politolog, povjesničar može ubrzati ostvarenje određenih događaja. Uvjeravanje priznatih stručnjaka i autoriteta mogu kod ostalih pripadnika društva proizvesti mišljenje o neophodnosti određenih ishoda. Uvjereni u sigurnost određenih ishoda pripadnici društva mogu se angažirati na njihovu ostvarenju ili sprječavanju. Primjerice upozoravanje na kratkotrajnost prošlih diktatura može pripomoći rušenju one trenutačne. Analiza aktualnih događaja i predviđanje na osnovi usporedbe s ranijim događajima slične uzročnosti mogu dovesti do loših prognoza i suprotnih ishoda čak i kada je povjesničar dobro proučio uzroke. Upozoravanje na moguće ishode može motivirati ljude na pozicijama moći da promjene smjer svojega djelovanja kako bi izbjegli potencijalne nepovoljne rezultate. Stoga iz slične uzročnosti mogu nastati različite posljedice upravo zato što su kreatori događaja naučili nešto iz povijesti.[147]

Dakle, povjesničar ima djelomičnu moć usmjeravanja budućih događaja. Oblici povjesničarevih prognoza ovise o njegovim pogledima na prošlost i budućnost te o njegovim svjetonazorskim stajalištima. Iza povjesničarevih prognoza, kojima nastoji ubrzati ili spriječiti određene ishode, krije se povjesničareva vrijednosna perspektiva i slika željene budućnosti. Povjesničar koji na osnovi vlastitih vrijednosti usmjerava sadašnje događaje istim vrijednostima sudi i prošle. Međutim, prosuđivanje moralnoga karaktera povijesnih ličnosti pokazatelj je

[146] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 57-58.
[147] Usp. isto, str. 58-59.

povijesnoga nerazumijevanja, jer su povjesničarevi sudovi dio konceptualnoga okvira njegova vremena, dok se o pojedincima iz prošlosti može suditi samo na osnovi moralnih načela i vrijednosti proisteklih iz njihova vremena i prostora. Ipak, ako ne može suditi pojedince, povjesničar može prosuđivati vrijednost događaja, institucija i politika. Tako povjesničar može razviti mišljenje o etičnosti demokracije, diktature, rata, mira, revolucije, ropstva... Prosudba povijesnih struktura uvjetuje karakter povjesničareva aktivizma u sadašnjosti.[148]

Naposljetku, povjesničar ima mogućnost utjecanja na oblikovanje kolektivnoga sjećanja i identiteta. Ključno je naglasiti da ljudi ne gube na svojoj osobnosti kada su anonimni. Pojedinci nisu bezlični, a društvene mase ipak su skupine individualaca koji zajedno čine društvenu snagu. Bez obzira na značajke koje ljudima daju identitet grupe, nijedna grupa nije posve uniformirana, homogena i beskonfliktna, svaka je sastavljena od individualaca koji unatoč zajedničkoj društvenoj uvjetovanosti nemaju identične osobnosti.[149] Stoga svaki pojedinac ima potencijal utjecaja na vlastito društvo, pa tako i povjesničar koji sudjeluje u izgrađivanju društvenoga sjećanja koje je potrebno svakomu društvu za egzistenciju i orijentaciju.[150] Usprkos svevremene korisnosti povijesti za društvene potrebe, prvi preduvjeti da netko postane povjesničar ipak su osobna inicijativa, individualno zadovoljstvo i težnja za radoznalošću iz koje može iznjedriti potreba za utvrđivanjem činjeničnosti. Iza povjesničareva znanstvena rada stoji „intencija istinitosti".[151]

Činjenica da je povjesničar subjekt povijesti ne znači nužno da on mora biti subjektivan u svome djelovanju. Čovjek je povijesno biće, a to znači da on u vremenu djelatno opstoji, a ne samo pasivno traje. Ukorijenjenost u povijesnome tijeku čovjeku daje mogućnost usmjeravanja toga gibanja. Svojim djelovanjem čovjek može oblikovati odnose prema prirodi i drugim ljudima. Posljedica čovjekove povijesnosti njegov je subjektivitet, kao oblik njegove biti, koji se očituje u sposobnosti spoznaje zbilje i slobode djelovanja prema vlastitim odlukama i opredjeljenjima. Povjesničareva razina povijesnosti još je veća jer on oblikuje interpretaciju povijesnoga procesa.[152]

[148] Usp. isto, str. 63-70.
[149] Usp. E. H. Carr, n. dj., str. 40. Usp. R. W. Fogel - G. R. Elton, n. dj., str. 35.
[150] Usp. Richard C. Carrier, „The Function of the Historian in Society", *The History Teacher*, 35 (2002.) 4, str. 520.
[151] Usp. M. Bloch, n. dj., str. 7-10. Usp. I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 173.
[152] Usp. I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 166-167.

Ne postoji statično društvo, svako se mijenja i razvija. Povijesni tijek aktivan je proces u kojemu sudjeluje i povjesničar koji svojim interpretacijama može promijeniti percepciju određene prošlosti, a stoga i pogled na budućnost. Kako je interpretacija prošlosti važna za oblikovanje identiteta društva, povjesničar oblikovanjem pamćenja može pridonijeti preobrazbi društvenoga identiteta. Kao što može sudjelovati u konstruiranju mitova o prošlosti koji ispunjavaju aktualne potrebe određenoga društva, povjesničar isto tako ima mogućnost dekonstrukcije mitova i usmjeravanja društvenoga sjećanja prema činjeničnosti. Historiografija se sastoji od prihvaćenih interpretacija koje stvara povjesničar. Povijesna znanost trajan je dijalog u kojemu nije nužna suglasnost, ali rasvjetljavanje prošle zbilje iz više perspektiva može olakšati razumijevanje prošlosti. Također, multiperspektivnost čini od povijesne znanosti kontrolni mehanizam koji ne dopušta monopoliziranje prava na govor o prošlosti, što je jedan od preduvjeta ostvarenja totalitarizma, dok je pluralnost perspektiva bitan čimbenik za uspostavu odnosa između društava sa sukobljenim kolektivnim sjećanjima. Ako već ne može ispuniti Rankeov san da prikaže kako je zapravo bilo, povjesničar ipak može prikazati kako zapravo nije bilo. No, za dekonstrukciju mitova nastalih iz društvene uvjetovanosti i pragmatičnih razloga povjesničar mora biti svjestan svoje društvenosti i perspektivnosti, a to postiže analizom vlastitoga društveno-povijesnoga položaja, na što je povjesničar dužan zbog odgovornosti prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.[153]

Kako povijesna znanost proizlazi iz ruke povjesničara, ona ovisi o njegovoj objektivnosti i nepristranosti. Svaka historijska spoznaja nosi biljeg povjesničara kao povijesnoga bića. Zbog čovjekove povijesnosti ne postoje apsolutna spoznaja ni besperspektivna perspektiva, jer je takva sposobnost nepovijesna, odnosno metafizička i transcendentna, nesvojstvena čovjekovoj povijesnoj imanenciji. Međutim, povijesnost ljudskoga bića, koja mu daje mogućnost spoznaje, slobode i djelatnosti, dio je čovjekove biti. Subjektivizam, kao rezultat povijesnosti, čovjeka čini čovjekom. Stoga je nepošteno oduzimati povijesti karakter znanstvenosti zbog subjektivizma čovjeka, jer je čovjek takav po svojoj prirodi. Njegova perspektivnost nije odraz pristranosti i subjektivnosti nego subjektiviteta koji ga čini čovjekom. Ograničenost mogućnosti spoznaje prošlosti okvirima pojedinčeva povijesnoga položaja posljedica je te unikatne ljudske povijesnosti koja društvo i pojedinca motivira na istraživanje povijesti. Pretjerana kritika objektivnosti povjesničara sterilna je, ona paralizira bilo kakvu mogućnost spoznaje prošlosti. Povjesničar može biti objektivan na sebi svojstven način. On treba znati da ne zna sve te da je njegovo znanje samo spoznaja o dijelu prošle zbilje. Objektivnost povijesne znanosti

[153] Usp. G. G. Iggers, n. dj., str. 29, 50; E. H. Carr, n. dj., str. 104-105; M. Ančić, „Neuspjela emancipacija...“, str. 184.

je *sui generis*, ona se očituje u poštivanju historiografske metodologije i epistemologije spoznavanja, svjesnosti svoje smještenosti u povijesnome tijeku i ocjeni drugih povjesničara koji trebaju ispunjavati prethodne uvjete. Povijest ne treba posuđivati modele objektivnosti iz drugih znanosti, njezina budućnost ovisi o sposobnosti autorefleksije, a kako bi povijest napredovala, ona mora sama sebe promatrati na povijesni način i uvidjeti vlastitu ukorijenjenost u povijesti.[154]

Takva povijest i dalje može biti utilitarna. Ona širi naša znanja i horizonte, daje nam orijentaciju te nas upoznaje s činjenicom da je povijest poligon za manifestaciju čovjekove slobode oblikovanja vremena i prostora.[155] A takav pogled na povijest kod pojedinca može potaknuti osjećaj za odgovornost prilikom „baratanja" s vlastitom neponovljivom i prolaznom povijesnošću; a onima koji vjeruju upoznavanje različitih uzroka i posljedica povijesnoga kretanja može poslužiti čak i kao smjerokaz za osobno djelovanje prilikom traženja Puta ka konačnoj Istini.

Zaključak

U konačnici može se zaključiti da čovjekovu bit definiraju ekskluzivno ljudske karakteristike specifične društvene uvjetovanosti i povijesnoga subjektiviteta, koji oblikuju ukupnost njegovih običaja, navika, mišljenja, osjećaja, vrijednosti, misaonih shema i konceptualnih aparata kojima čovjek percipira svijet oko sebe. Društveno-povijesni kontekst također oblikuje individualni historiografski rad na više različitih razina. Upravo takav poseban društveno-povijesni položaj čovjeka u tijeku povijesti daje važnost i svrhu povijesnoj znanosti, koja je, pak, zbog vlastite korisnosti za društvo, često ugrožena pragmatičnim iskrivljivanjima pod utjecajima kolektivne kulture sjećanja i društveno-povijesne pozicije povjesničara koji kreira povijesne interpretacije. Ipak, ključno je naglasiti da utjecaj društveno-povijesnoga konteksta ne definira u potpunosti povjesničarev individualni rad. Naime, čovjek-pojedinac također ima sposobnost oblikovanja povijesti i usmjeravanja društvenih kretanja, a istu mogućnost može ostvariti i povjesničar-pojedinac koji orijentiranjem na činjeničnost i specifičnu objektivnost svojstvenu povijesnoj znanosti može oblikovati kolektivno pamćenje i smjer društvenih djelovanja. Povjesničar je istovremeno produkt i kreator povijesti, a odnos društvenoga kolektiviteta i povjesničareva individualiteta uzajaman je i dvosmjeran. Povjesničareva mogućnost povratnoga utjecaja na oblikovanje društvene svijesti i povijesne zbilje daje društvenu vrijednost povijesnoj znanosti, a pred povjesničara

[154] Usp. I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 167, 174-177, 180; Z. Blažević, n. dj., str. 21.
[155] Usp. I. Sabotič - S. Kušar, n. dj., str. 179.

postavlja moralnu odgovornost da teži znanstvenoj objektivnosti. Iako zbog čovjekova povijesnog subjektiviteta povijesna znanost, kao ljudski konstrukt, ne može dostići razinu apsolutne objektivnosti, povjesničar ipak može pisati objektivna povijesna djela. Za postizanje objektivnosti kakva je specifična povijesnoj znanosti potrebni su osobna „intencija istinitosti", poštivanje znanstvene metodologije i epistemologije spoznaje, sposobnost autorefleksije, kojom povjesničar uviđa da je i sam ograničen vlastitom pozicijom u tijeku povijesti i da njegova povijesna interpretacija ne može biti oslobođena parcijalne perspektivnosti, te, u konačnici, ocjena priznatih stručnjaka i autoriteta.

HISTORY AS A MANIFESTATION OF SOCIAL NEEDS: THE BIDIRECTIONAL RELATIONSHIP BETWEEN THE SOCIAL COLLECTIVE AND THE HISTORIAN'S INDIVIDUALISM

Abstract

This paper examines the social conditioning of historians, as well as the constraints and guiding factors inherent in historiographical work that arise from the historian's embeddedness within the flow of history. The final section of the paper further explores the individual capacities of historians to shape historiographical interpretations that influence the formation of social memory. Drawing on relevant literature from a range of thematic fields, the paper provides an overview of the socio-historical conditioning of the individual and the impact of such circumstances on the development of historiographical interpretation. In addition, the paper outlines the scientific process through which historical hypotheses are formulated, alongside the limitations and orientations that shape the historian's individual research. Ultimately, the study presents the historians' individual potential to partially "liberate" themselves from socio-historical constraints by relying on the principles of objectivity characteristic of historical scholarship and on a personal commitment to truthfulness. Through such historiographical interpretation, the historian may contribute to directing collective memory and broader socio-historical developments. The primary aim of the paper is to highlight the historian's capacity to influence the formation of collective consciousness, and thereby historical trajectories, which confers an additional moral value and responsibility upon the historiographical profession.

Keywords: history; historiography; social being; historical being; metanarrative; culture of memory; collective memory; documented factuality.